

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Hannah C. Erlwein ve Katja Krause vd.
Revisiting Premodern Islamic Science and Experience.
SpringerBriefs in History of Science and Technology Series.
Berlin: Springer Publishing, 2025. 101 s.
ISBN 978-3-031-76084-6 eBook ISBN 978-3-031-76085-3
<https://doi.org/10.1007/978-3-031-76085-3>.

Hümeýra Hacer Ocakzade*

Modern Öncesi İslami Bilim ve Deneyimin Yeniden Değerlendirilmesi şeklinde Türkçeye tercüme edilebilecek eser, birkaç konu etrafında İslam döneminde bilim ve tecrübenin nasıl anlaşıldığına dair yeni bir yorum sunma çabası içindedir. Birden fazla yazarın katkı sağladığı bu eserde, ilk bölümde İslam biliminde tecrübenin epistemolojik ve bilimsel yönü incelenmiş, modern dönem öncesi bilim tarihi, bilim insanının öznel tecrübesini de merkeze alabilen bir yaklaşımla ele alınmıştır. Modern öncesi dönemde tecrübenin farklı tarzlarının bilimsel bilginin şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığı sorusuyla bölüm ayarınılandırılmıştır. Bu bölüm daha çok kitabın giriş kısmı gibi olmuş, sonraki bölümlerde daha özel konulara yer verilmiştir.

Birinci bölüm, Hannah C. Erlwein ve Katja Krause tarafından yazılmıştır. Bu bölümde İslam biliminde tecrübenin epistemolojik ve bilimsel rolü anlatılmıştır. Modern öncesi İslam biliminde hangi tür tecrübelerin bilimsel bilgiyi oluşturduğu ve bu tecrübelerin bilimsel bilgiyi nasıl şekillendirdiği meseleleri ele alınmış, tecrübenin yalnızca deneye dayalı bir yöntem değil, bilim insanının içselleştirdiği ve içinde bulunduğu epistemik gelenekle inşa ettiği bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatine ulaşılmıştır. Nitekim bir tecrübenin iki farklı yönü bulunur: Gözlem ve deneye dayalı bilimsel bilgi üretiminde bilim insanının sahip olduğu bilgi birikimi ile sezgisi, iç gözlemi ve zihinsel çıkarımları. Dolayısıyla İslam biliminde tecrübe söz konusu olduğunda yalnızca

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, İslam ve Türk Felsefesi Doktora Programı
hhacerb@gmail.com.
Ocakzade, Hümeýra Hacer. "Hannah C. Erlwein ve Katja Krause vd., *Revisiting Premodern Islamic Science and Experience*". *Bilim Tarihi ve Felsefesi Araştırmaları (BİTAD)* 1/2 (Haziran 2025), 141-147
Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3645-2258>.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15827342>

fiziksel dünyayla sınırlı bir çerçeve değil, bireysel ve toplumsal olanın da dâhil olduğu bir üretimden bahsedilebilir. Yazarlar, modern bilim anlayışı ile İslam bilimi arasında bazı paradigma farklılıklarına işaret etmiştir. Modern bilim yalnızca gözlem ve deney ekseninde şekillenip bilimsel bir yöntemle üretilmiştir. Fakat İslam biliminde tecrübe kişisel formasyondan uzak düşünülemez. Yazarlar da bilim insanının öznel yaklaşımı ve gelenek içinde aktarılan bilim anlayışı ile “içselleştirilmiş nesnellik” tanımını bir araya getirmiştir. Bu bölümün en özgün katkılarından biri, “içselleştirilmiş nesnellik” kavramıdır. Modern bilimde nesnellik, özne ile nesne arasındaki mesafeyi koruyarak, bireysel önyargılardan arınmış bir bilgi üretim süreci olarak tanımlanır. Ancak modern öncesi bilim insanları için nesnellik, bilimsel geleneğin içselleştirilmesiyle sağlanıyordu. Dolayısıyla İslam bilim tarihinde nesnellik kavramı, modern bilim anlayışından farklı olarak kişinin bilgi edinme süreçleriyle de bir arada ele alınır. Yazarlar, bilim insanının içinde bulunduğu epistemik geleneğin, onun tecrübelerini nasıl yorumladığını belirlediğini savunur. Bu yaklaşım, modern öncesi bilim tarihinde bilginin nasıl şekillendiğini anlamak için önemli bir bakış açısı sunar. Yani esere göre İslam bilim tarihinde astrolog, kelamcı ve filozof aynı dünyayı farklı şekillerde deneyimler. Bunun yanı sıra bilgi üretimi, toplulukların kabul ettiği kurallar çerçevesinde şekillenir. Böylece İslam bilim tarihinde tecrübenin rolünü açıklamak için eserde üç temel alan üzerinden ilerlenmiştir. Astroloji, gözlemsel ve deneye dayalı tecrübele- rin nasıl bilimsel bilgiye dönüştüğünü incelerken, felsefi psikoloji (nefs bilimi) içsel tecrübelerin bilimsel bir yöntem haline getirilme süreçlerini, kelam ise akıl yürütme ve tecrübenin, dini bilgi üretimindeki katkısını incelemek için seçilmiştir. Sonuç olarak bu bölüm, İslam bilim tarihine farklı bir metodolojik bakış açısı getirme denemesi olarak yorumlanabilir. Özellikle bilim insanının tecrübe sürecini merkeze alan yaklaşım, tarihsel bilim anlayışlarını modern epistemolojiden farklı bir çerçevede değerlendirme konusunda önemli bir adım olarak öne çıkar. Fakat bu bölümün başından itibaren “modern öncesi” ifadesiyle İslam bilim tarihi ele alınırken, modern bilim anlayışından hareketle yeniden yorumlama yapıldığı göze çarpar. Dönemleri açısından her iki bilim anlayışının da belli farklılıklar içermesinin olağanlığı dışında bu anlayışların aynı kavramlar etrafında değerlendirilmesi de karışıklığa yol açabilir. Kitap, İslam bilim tarihini “tecrübeye dayalı bilgi üretimi” ekseninde ele alır. Ancak İslam biliminde tecrübi bilgi (تجربة) önemli bir yere sahip olsa da, kelâm, felsefe ve matematik gibi alanlar daha çok akıl yürütmeye dayalı sistemler olarak öne çıkar. Kitabın bu farklılıkları yeterince vurgulamaması, İslam bilim tarihinin metodolojik çeşitliliğini göz ardı etmek anlamına gelebilir.

İkinci bölümde astrolojinin, temelde tecrübe yoluyla bilimsel bir bilgi alanı olarak nasıl meşrulaştırıldığı ele alınır. Özellikle Ebû Ma'sher el-Belhî'nin (787-886) astrolojiye dair tartışmaları üzerinden ilerlenir. Charles Burnett tarafından yazılmış bu makalede astrolojinin 'yorumlama' üzerine olması öne çıkartılmıştır. Esasında astroloji birçok bilim insanı tarafından sanat olarak adlandırılmıştır. Nitekim Yunanca kullanımında da *tekhne* ifadesi geçer. Fakat Ebu Ma'sher gibi isimler, astrolojinin sistematik bir bilim olduğunu iddia etmişlerdir. Astroloji gözleme dayanan/dayanmayan birtakım öngörüler içerir. Bu öngörüler yıldız hareketlerinin iklim, mevsim ve elementler üzerinde etkili olduğu görüşüne dayanır. Ayrıca Ebu Ma'sher'in de dâhil olduğu bir grup bilim insanı astrolojinin bireysel kader üzerinde de etkili olduğunu, bu öngörülerin bilimsel bir yönteme dayandığını düşünmüşlerdir. Her ne kadar ölçümler yapılarak yıldızların hareketleri sistematik bir şekilde anlaşılabilse de bu hesaplamaların nasıl yorumlanacağı tecrübe boyutunu oluşturur. Yalnızca astroloğun bireysel gözlemi değil, geçmişten aktarılan kolektif tecrübeler de bu yorumlamaya dahil olur. Yıldızların hareketleri yorumlanırken tekrar eden bir düzen olduğu varsayılır. Fakat astroloji modern anlamda deneysel testlere tabi tutulmamış bir alandır. Yazar, astrolojinin babası olarak kabul edilebilecek bir isimle bu alanı ele almıştır. Ebu Ma'sher'in çeşitli eserleri üzerinden örnekler göstermiştir. Fakat İslam bilim tarihinde astrolojinin genel anlamda konumuna işaret etmemiş, astrolojiyi bir ilim değil sanat olarak görenlerin kimler olduğuna ve ne kadar çoğunlukta bulunduklarına değinilmemiştir. Ayrıca astrolojinin daha bilimsel görülebilecek bir ilim olan astronomiyle ilişkisine, astroloji ve astronomi arasındaki farklılıklara değinilmemiştir. Bölümde Ebu Ma'sher'e yöneltilen eleştirilere de yer verilmiştir. Astrologların tahminlerinin sık sık yanlış çıkması, Ebu Ma'sher tarafından astrolojinin değil astrologların hatası olarak görülmüştür. Öte yandan öngörülemeyen onlarca olayın astrolojiyle tahmin edilemeyeceği açıktır. Bu noktada Ebu Ma'sher de astrolojinin kesin bilgi sağlamadığını ancak büyük olasılıklara işaret ettiğini söylemiştir. Bir diğer eleştiri ise astrolojinin kader anlayışına aykırı olmasıdır. Ebu Ma'sher ise astrolojinin hali hazırda Tanrı'nın koyduğu yasalar üzerinden işlediğini iddia etmiştir. Bir diğer mesele, önceki bölümde olduğu gibi yazarın tecrübe kavramını modern bilim anlayışıyla değerlendirmesidir. Hâlbuki İslam bilim tarihinde bilginin kaynakları ve bilim tanımı farklıdır. Ayrıca yalnızca dönem açısından değil bilim insanları arasında da tecrübe anlayışı farklılık arz etmektedir. Astroloji ve tecrübe özelinde farklı görüşlere ve eleştirilere yer verilmiş ancak bunlar açık bir şekilde ortaya konulmamıştır. Sonuç olarak bölüm, astrolojinin tarihsel meşruiyet sürecini anlamak için önemli bir katkı

sunsa da, bilimsel yöntemin nasıl işlediğine dair daha derin çözümlemelerden yoksundur. İslam biliminde astrolojinin yerini anlamak için bölümü okumak önemli olsa da astrolojinin sınırlarını ve eleştirilerini daha kapsamlı ele almak, akademik olarak daha sağlam bir çalışma ortaya çıkarabilirdi.

Sonraki bölümde Jules Janssens, İbn Sina'nın rüya tecrübesine dair felsefi, tıbbî ve epistemolojik yaklaşımlarını ele alır. İbn Sina'nın rüyaları nasıl bir bilgi kaynağı olarak gördüğünü ve bu tecrübelerin psikoloji, metafizik ve tıp alanındaki yerini nasıl konumlandığını inceler. Janssens, İbn Sina felsefesinin Aristotelesçi ve Yeni Platoncu düşünce ile Galenci tıp geleneğini birleştirmiş kapsamlı bir çerçeveye sahip olduğunu ifade eder. İbn Sina, rüyaların farklı ontolojik ve epistemolojik boyutlara sahip olduğunu söyler. Birincisi rüyalar, insan nefsinin ilahî akıllar ve semavî varlıklarla iletişim kurduğu tecrübeler olabilir. Böylece rüyalar insana duyularla sınırlı olmayan, metafiziksel boyutta bir bilgi kaynağına ulaşma imkanı sağlayabilir. İkincisi, rüyaların insan zihninin ve bilişsel süreçlerinin ürünü olma ihtimalidir. Kişinin hayatında maruz kaldığı ve etkilendiği her şey işlenmiş formlar halinde rüyalarda karşısına çıkabilir. Üçüncü boyut ise, rüyaların insanın bedensel durumuyla ilişkisidir. İbn Sina, mizaç teorisine de dayanarak vücuttaki sıvı dengesi değiştikçe rüyaların içeriğinin de değiştiğini ifade eder. Böylece yazara göre İbn Sina, rüyaları bilimsel olarak açıklanabilir bir süreç olarak değerlendirir. Rüyaların bilgi kaynağı olarak görülmesi iki yöntem etrafında mümkün kabul edilir. İbn Sina rüyaların ilâhî vahiyle bağlantısına dikkat çeker. Kozmik akıllarla etkileşime girebilen insan ruhu, sezgisel bilgiye bu şekilde ulaşabilir. İbn Sînâ'nın bu görüşü Yeni Platoncu-Aristotelesçi anlayışa uygundur. Bir diğer yöntem rüyaların aklî değerlendirmelere tabi tutulmasıdır. Böylece rüya bilgisi güvenilir hale getirilebilir. Yazar, rüyaların tıbbî boyutuyla ilgili olarak ise İbn Sina'nın *el-Kanun* eserinden çokça örnek verir. Onun için rüyalar, kişinin sağlık durumunun bir göstergesi olabilir ve hastalığın teşhisi için yardımcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Kişinin sağlığıyla ilişkili olarak rüyalar hem fizyolojik dengesizlikleri hem de psikolojik ve zihinsel durumunu gösterebilir. İbn Sina için bilgi kaynağı olarak kabul edilen rüyalar, doğruluk ve güvenilirlik ölçütleri açısından da çözümlenmelidir. Janssens, rüyaların epistemolojik değeri açısından da İbn Sina'nın yaklaşımını ele alır. Rüyaların kaynağını belirlemek için İbn Sina bireysel tecrübelerin görülen rüyayla ilişkisinin ve rüyanın ne kadar ve nasıl tekrar ettiğinin çözümlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca rüyada elde edilen bilgi, mantıksal ve tecrübî bilgiyle örtüşmelidir. Eğer bir denklik varsa, rüya bilgisi gözlem veya mantıkla doğrulanabiliyorsa daha güvenilir kabul edilebilir. Öte yandan geleneksel olarak bazı rüya sembolleri-

nin her insan için ortak anlamları bulunabilir. Bazı semboller ise kişiseldir. Bu farklılıklar dikkate alındığında rüyadan elde edilen bilgi sağlamlaşır. Rüyanın bizzat kendisinin bir tecrübe olması, rüya tecrübesinden elde edilen bilginin konumlandırılması hakkında birtakım soruları beraberinde getirmiştir. İbn Sina'nın perspektifinden bu konu ele alınırken tecrübe kavramının dönemsel anlamına, epistemolojik statüsünün nasıl belirlendiğine dikkat edilmesi durumunda İslam bilim tarihinde rüyaların yeri ve değeri daha açık anlaşılabilir. Modern bilimin rüyaları bilgi kaynağı olarak görmemesi dışında, psikolojik açıdan rüyaların değerlendirilme imkanıyla İbn Sina'nın görüşleri karşılaştırılabilir.

Dördüncü bölümde ise Nimrod Hurvitz, İslam tarihindeki "Mihne" olayını ele alır. Mihne, Halife el-Me'mun'un (813-833) Kur'ân-i Kerim'in yaratılmış olup olmadığına dair bir öğretiyi dayatma girişimidir. Bu olay açıkça İslam toplumdaki farklı epistemik görüşlerin nasıl çatıştığını gösterebilir. Özellikle Kelamcılar ve Hadisçiler (yazarın ifadesiyle "gelenekçiler") arasında belirginleşmiş bu ayrım, bilgiye farklı yaklaşımların sosyal ve duygusal sonuçlarına odaklanmak için imkân tanır. Yazara göre, kelamcılar akıl yürütme yöntemlerini bilgi edinmede önemli görürken, gelenekçiler yalnızca kutsal metinlere dayalı bilgiye güvenmeyi savunmuşlardır. Gelenekçiler taklit yöntemini benimsemiş, kelamcılar ise rasyonel bir tavrı gerekli görmüştür. Bu ayrım toplulukların bilişsel pratiklerini de ayırtmıştır. Tartışmayı ve akıl yürüterek yorumlamayı kabul eden kelamcılar, Allah hakkındaki çıkarımlarıyla gelenekçiler tarafından tehlikeli bulunmuştur. Halbuki kelamcılar için bu tarz tartışmalar iman açısından faydalı görülmüştür. Kelamcılar Kur'ân- Kerim'in ayetlerinden farklı anlamlara gelebilecek olanları akıl yürütme ile yorumlarken gelenekçiler literal anlama odaklanmışlardır. Bilgi ediniminin farklı pratikleri dolayısıyla kimi zaman toplulukların arasındaki çatışmaların boyutu artmış, korku ve şiddete dayalı bir hale gelebilmiştir. Halife el-Me'mun'un uygulaması da buna örnek verilebilir. Hurvitz, kelamcılar ve hadisçiler arasındaki ayrımı, karşılıklı büyülenme, hakaret ve düşmanlık olarak değerlendirir. Her ne kadar siyasi etkilerle, bazı kabuller halife tarafından cezalandırılrsa da topluluklar arasındaki fikir ayrılıklarının bu cezalara sebep olması değil, halifeliğin bu taraflardan birini desteklemesi üzerine şiddet boyutunun ortaya çıktığını söylemek daha doğru olacaktır. Câhız'ın görüşleri üzerinden verilen örnekler, İslam bilim insanlarının ortak tavrını yansıtmayabilir. Bunun yanı sıra vahiy kaynaklı bilginin olduğu gibi kabul edilmesi, dönemlerin değişmesiyle uygulamaya yansıtılamayan yönlerini arttırmıştır. Lafzî olarak anlaşılması gereken ve uyulması kesin bazı dinî emirlerin yorumlanmaya açık görülmesi

ise yine pratikte bazı gevşemeleri beraberinde getirmiştir. İslam toplumunun büyümesi, fetihlerle topraklarının genişlemesi, yeni nesillerle ve yeni kültürlerle karşılaşılması akıl yürütmeyi ve yorum çabasını gerekli kılmıştır. Fakat dinin özü itibarıyla korunması amacıyla lafza bağlı kalmak da anlaşılabilir bir durumdur. Her ne kadar Mihne olayı, bu çatışmanın bariz bir örneği olsa da İslam toplumunda kelimelerin ve gelenekçilerin dışında da gruplar bulunur. Ayrıca Mihne sonrası dönemde bilgi kaynakları arasında belli bir uyum arayışına da gidilmiştir. Yazarın bu ayrıntıları vermesi, çatışmanın kapsamını daha açık hale getirebilirdi. Bu bölümün tecrübeyle ilişkisi ise kelimelerin, akıl yürütme yöntemlerinin başında duyu algısına güvenmesi ve tecrübe ettikleri dünyaya göre yorum yapmaları üzerinden kurulmuştur. Böylelikle gelenekçilerin, tecrübenin bilgi kaynağı olmasını reddettikleri ifade edilmiştir. Halbuki, genel anlamda tecrübenin kaynaklığı gelenekçiler açısından vahiy sonrası dönemdeki kişiler için kabul edilemezken vahiy dönemindeki tecrübeler reddedilmemiştir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de tecrübe kavramının anlamı ve bağlamı, dolayısıyla gönderimi belirsiz kalmıştır.

Jon McGinnis tarafından yazılmış son bölüm, kitabın ana temalarını tekrar ele alarak İslam dünyasında tecrübenin nasıl anlaşıldığını değerlendirir. Yazar, tecrübenin sadece bireysel bir süreç olmadığını, aynı zamanda bilimsel toplulukların oluşturduğu bir ekosistem içinde şekillendiğini vurgular. Üstelik modern bilim anlayışındaki nesnel ve öznel ayrımının yapay olduğunu, İslam biliminde bireysel tecrübeler ve toplulukların meydana getirdiği bilimsel normların etkileşim içinde bulunduğunu ifade eder. McGinnis, kitabın ele aldığı temalar ile bilim tarihi çalışmalarında genellikle göz ardı edilen ya da sıra-dışlaştırılan kelam, astroloji, rüya yorumu gibi bazı alanların bir dönem bilimsel açıdan önemli olabileceğini göstermenin amaçlandığını söyler. Bu bölümde yazar, tecrübe kavramının İslam dünyasında nasıl anlaşıldığına da değinmiş fakat tecrübe tanımı geniş tutulmuş ve İslam toplumunda hangi bağlamda ve hangi bilgi kaynaklarıyla birlikte ele alındığı açıklığa kavuşturulmamıştır. Tecrübenin modern bilimde olduğu gibi tekrarlanabilirlik ve doğrulanabilirlik ilkelerine İslam biliminde denk gelinip gelindiğine dair bir bilgi de verilmemiştir. Öte yandan farklı coğrafyalarda ve muhtelif zamanlarda hayat sürmüş müslüman toplumların uyguladığı ve kabul ettiği bazı pratiklerin, İslam medeniyetindeki farklı bilimsel tutumlar tarafından çoğu zaman bilimsel bilgi olarak kabul edilmediği de özellikle vurgulanmalıdır. Özellikle astroloji bu konuda da iyi bir örnek oluşturur.

“İçselleştirilmiş Nesnellik” kavramına yeniden vurgu yapan McGinnis, bi-

reysel tecrübenin yanı sıra bilimsel ve entelektüel toplulukların genel kabullerinin de bireyler tarafından benimsendiğini ve tecrübe edildiğini ifade eder. Bilim insanının öznel tecrübeleri, içinde varlığa geldiği topluluğa bağlı şekillenmiştir. Ancak toplulukların normlarının da bilim insanlarının öznel tecrübelerinin bir sonucu olup olmadığı metinde açık değildir. Yazar, İslam toplumunda tecrübenin nasıl işlediğini yeni dört örnekle açıklamaya çalışır. Birincisi İbn Sina'nın (bilimsel) bilgi tanımının tasavvur ve tasdik kavramlarından teşekkül etmedir. Ancak bu örnekte tecrübenin bilgi kaynağı olması problemi bir yana, İslam bilim dünyasında bilginin neliği dahi biraz bulanık kalmıştır. Bir diğer örnek el-Sîrafi ile Mettâ b. Yunus arasındaki tartışmadır. Bu tartışma, dilbilimci ve mantıkçıların düşünce yapısını nasıl anladıklarına dair bir örnektir. Böylece bilimsel bilginin kültürel ve dilsel faktörlerle iç içe geçmiş olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Nitekim dilbilgisinin düşünce yapısını şekillendirip şekillendirmediği ya da düşünce yapısının mantık sayesinde evrensel kabul edilip edilmeyeceği sorusu dahi tartışmalıdır. Son iki örneği astroloji ve rüya yorumu üzerinden veren yazar İslam bilim tarihinde bilim ve tecrübe arasındaki bağı, bu iki örnek üzerinden açıklamaya çalışır.

Kitapta incelenen problemler, İslam bilim tarihinde bireysel tecrübe ve tecrübenin bilgi kaynağı olarak görülmesi gibi hususlar açısından dikkate alınabilir. Ancak İslam tarihinin yalnızca bir bireyin vahiy tecrübesinden topluma yayılan geniş bir anlayışa evrildiği, bu tecrübelerin temelde kaynak kabul edildiği fakat dönem değiştikçe, yaşam tarzları ve ihtiyaçların genişlemesiyle karşılaşılan durumlarda bu kaynağın nasıl ele alındığı vb. tartışmalar daha derin ve açık bir şekilde incelenebilirdi. Bunun için de tecrübe ve bilgi kavramlarının modern anlayışla değil İslam bilim tarihi açısından göz önünde bulundurulması daha makul bir çerçeve çizebilirdi. Yine de farklı bir bakış açısı sunması açısından tecrübe ve sınırları hakkında yeni sorular sormaya teşvik eden bu çalışma İslam bilim tarihindeki tartışmalara bir katkı sağlayabilir.

